

NADÁLY ÉS NADÁLYOSOK

Írta: GRYNÆUS TAMÁS (Budapest)

Az orvostudomány gyakran „fedez fel” újra már ősidők óta használt, s csak a primitív-paraszti orvoslásban élő gyógy-eljárásokat. Napjainkban, a piócakezelés újjáéledésének idején. tanulságos végigkísérni a piócagyűjtés és -kezelés magyarországi történetét.

A nadályt a legprimitívebb, gyűjtögető társadalmakra jellemző módon: puszta kézzel fogják még ma is. Feltehető tehát, hogy a nadály használatában, és az evvel kapcsolatos népi tudásanyagban számos igen régi gyógyeljárás, megfigyelés és hiedelem maradt ránk.

Nyelvemlékeinkben már a XIII. század elején felbukkan a szó, s attól kezdve gyakran találkozunk vele:

1225: ...„iuxta stagnum quod uulgo dicitur *Nadalthov*”.

1244: ...„quaedam aqua nomine *Nodalos*”, majd egy bizonytalan adat a század végétől:

1293: ...„Ablacione duorum boum *Nadal* (a. m. nadály?), *Jobagionis Domini archiepiscopi*”.

1317/1407: „Pervenit (meta) ad pratum ad unum stagnum *Nadaliusto dictum*”.

1408: ...„Cuiusdam loci arenosi et viminosi wigo *Nadaalsaar* sclauonicum autem *Pyewyczneblatho dicti*”. Az 1400–1410 között keletkezett schlägli szójegyzékben háromszor is szerepel:

806. sanguisuga — *nadal*

1703. sanguisuga — *nadal*

1704. irudo — idem.

A XV. század végéről származó besztecei szószeretben is megtaláljuk:

1120. sanğssuga — *nadal*

1121. i'ruo — idem

Mindebből legalább annyi látszik, hogy a korai magyar középkorban a fogalom ismert volt. (A szó eredete ismeretlen mindmáig [1.] — I. Bárczi SzfSz — de semmi esetre sem szláv eredetű; Kniczsánál még a „kétes eredetűek” között sem szerepel.) Azt már csak a rokonnépek megfelelő anyagával összehasonlítva lehetne eldönteni, hogy mint gyógyításra használt állatfajt, mint vízi emberek vagy az értékes halállomány kellemetlen elősdijét ismerték-e, de mindhárom föltevés valószínűnek látszik. Hogyan maradt volna fenn a halászati szempontból aligha értékes Nadálytó és Nadálýsár neve, ha más okból nem lett volna fontos, ismert, jelentős számukra? És miért éppen a nadályokról nevezték el ezeket a bokros, mocsaras, ingoványos helyeket („loci arenosi et viminosi”, „stagnum”, „to”, „saar”), hiszen elnevezhették volna a nyilván nagy számmal ott élő madarak, vagy emlősök valamelyikéről, jellegzetes növényeiről, alakjáról (v. ö. Kerekő) egyaránt.

S nem egészen egy századdal az utolsó kézzel írt glossza után már jelképpé: az elnyomó, az uzsorás, a kizsákmányoló jelképévé vált, határozottan utalva jellegzetes *vérszívó tulajdonságára*. Ez pedig csak úgy képzelhető el, hogy a fogalom (és mindaz, ami vele összefügg) régóta és széles körben ismeretes volt, és éltek vele. Calepinus (1592) és Szenczi Molnár Albert szótárában (1604) is megtaláljuk a nadály szót; 1630-ban pedig „*Discursus de Summo Bono*” című művében így ír Sz. Molnár Albert: „Ez *vérszopó nadályok* az ő alattok valókat mind az tete-mekig megnyúzzák* és veleiket csontyokból is ki szívják.”

Apáczai Csere János Magyar encyklopediájában (1655) ezt olvassuk: „*A nadály vér szípó*”; majd ismét átvitt értelemben

* Szemléletes és képi erőtől duzzadó leírását v. ö. Győrffyével (i. m. p. 57): Az ilyen kotus réteken csak ... zombokról-zombokra ugrálva lehetett átkelni. Aki ... megállott, az rögtön belebukott a latyakba, s nagyon könnyen pócák, rákok s férgek tápláléka lett.”

használva Paskó Kristóf: Erdély pusztulásáról írt siralmában (1663): „Kevés értékedet kiszijta a török, mint a *vér szopo nadály*”. A sort Páriz-Pápai és Bod Péter szótárának adatával zárhatjuk (1767): „*Nadály, vér szopó*”.

Annál meglepőbb ezek után, hogy a XVI. századi orvosi könyvben még találni egy-két orvosságot, aminek egyik összetevője a nadály, de mint vérszívót (a mai népi orvoslásban szokásos módon és betegségekre) nem kommandálja, vérelvonásra csak érvágást ill. köpölyözést ajánl. Ime:

„Keznek awagÿ Labnak is dagadasarol” cím alatt ezt olvasuk a XVI. századi orvosi könyvben:

„Nadalÿokat vagdalÿ megh aprora, Feoldÿ gÿlyztakat mos megh zepön, feÿer borban hannÿad mÿnd az ket felet es föld megh benne, zöd kÿ abbol es az vthan ismet fa olajban feozzed annyra, hogÿ az gÿlyztak mÿkor megh hasadoznak, hand kÿ előzör az Nadalÿokath megh wagdalwan, ha megh azalod, megh törödporra, es megh zÿtalod, es vgÿ vetödporul bele az fa olajban, sokkal jöbbs es haznosb az dagadas kenesere.” (2) (Az eredeti szöveg „j” betűjét „z”-vel, „f” betűjét „s”-sel írtam át).

„Hay awagÿ Ször neueleseröl” pedig ezt ajánlja:

„Törvissöntermé chÿgaknak chÿak az husat, Meheket, Darasokath, Nadalÿokat, es egöt Soth, ezöket veod egÿenlő mertekkel, töd mazos fazekben es had oth az mygh azoknak valamÿ Nedwessegeok zarmazÿk le, zöd feol azth es teod wegben. Eleozör törwld megh az kopaz feÿet eleos ruhawal es teoröth tengerÿ tajtekkal, az vthath mosd az wegben valowal”. (3)

Száz év múlva, Pápai Páriz Ferencnél még egyszer ismét felbukkan. Nadályt rendel „*A Köszvényről és Sciaticáról*”: „Ila az hévségben a Lábad vagy Kezed erei meg-dagadtak, *nadalÿyal*, annak módgya szerént, vért szitatni belöle, hasznos igen.” (3/a) (Annyira közismert volt tehát akkor a nadály ragasztás, hogy nem is részletezi, csak „annak módgya szerént” kommandálja).

Egészen szokatlan és egyedülálló az a XVI. századi adat, melyben a nadály belső *betegség okozójaként* szerepel. (N. B. a népi orvoslásban gyakran szerepelnek különféle, a test belséjébe jutott állatok — mint pl. kígyó, béka, vízbírnnyú stb. —

betegségek okaiként. Ebben az idézett adatban megfigyelendő, hogy a nadály *vérbő* szervet *csíp* meg, s attól a beteg *elalél*. — V. ö. még az alábbi Dutka idézettel: „... vár, amíg kicsit megszédül a vérvesszeségtől...», „Az 1576. évben egy »tudós-asszony» vizsgálta meg a betegeskedő Zrínyi Doricát. Amint Mihályházi Margit asszony írta, a tudósasszony „azt mondja, hogy *nadály* *vagyon benne*, az csipi a szívét, attul *vagyon* az alélás rajta!» (4).

Az eddig elmondottakat bizonyítja — közvetve — a pióka és a pióca szó története is. Mindkettő a szláv *pijavьka* és *pijavica* szóból származik (5) (erre utal már a fentebb idézett, 1408-ból származó oklevélbeli adat is), s először 1533-ban, a Murmelius féle szójegyzékben jelenik meg (egy szinoníma-pár második tagjaként):

1251. Hirudo — Nadal pioka

1266. Tarmus — Nadal pioka,

érdekes példajaként annak, hogy a szláv nyelvekből kölcsönzött szavak kiszorították a megfelelő magyar szavakat (6). Faustus Verantius „*Dictionariumában*” (1595) „*pieücze*” alakban, Decsi „*Adagia*”-jában (1598) pedig egy szólásban jelenik meg: „mint az pioka mindenkor raita czüg”. Nem egész száz évvel később pedig ismét szinonimaként találkozunk vele Comenius Amos: „*Orbis sensualium*”-ában(1685): „A *nadály*, *pioka*, szopóka szopja a vért”, majd ettől kezdve folyamatosan Szenczi Molnár Albertnél, Páriz Pápainál, Sándor Istvánnál, s végül a Czuczor Fogarasi szótárban.

Valójában két, külön-külön átvett, de ugyanazon, az egyházi szláv nyelvben, a bolgár, szlovén, cseh, szlovák, szorb, és orosz nyelvben egyaránt meglévő tőből származott mindkettő (Kniezsa, SzfSZ). Régen a *pióka* volt a köznyelvi alak, s úgy látszik, ennek maradványaként még ma is Dunántúl (Somogy, Baranya vm., Göcsej, Ormányság, Dráva melléke; *pihóka*, ill. *piuka* alakban Somogy, ill. Zala megyékben) (MTSZ).* A XIX. század közepétől pedig a *pióca* alak terjedt el. (Szeged környékén

* Különös módon a MTSZ-ben a *nadály* szó nem szerepel, csak a *pióca* és idézett változatai.

szinte kizárólag (Sz. SZ.), piánc és pihóca változatában Bereg, ill. Sopron megyékben (MTSz), Tiszántúl ma is inkább a nadály alak használatos).

A nadályfogás mesterségének ősi volta mellett szól még két közvetett bizonyíték is:

A társadalom (7), a falu, (sőt: a piac!) perifériájára került emberek — az etnológia tanúsága szerint — a legjobb hagyományörzők. A nadályosok, pákászok pedig ezek között találhatók, illetve közülük rekrutálódnak.

A nadályosok, nadályon kívül, még rendszerint többféle — gyűjtögetéssel előteremtett — növényt is árultak. (Erre az alábbi recens gyűjtésekben sok adat akad). A mai magyar gyógynövénygyűjtők és árusok tudományának eredete még nem teljesen tisztázott, de aligha kétséges, hogy ennek egy része legalábbis ősi, keleti tudásanyag.

A nadály-adatok hiánya, részben már a XVI. századi orvosi könyvben és a boszorkányperek aktáiban, addigi összefüggő soruk megszakadása arra vall, hogy az a törés, amiről Németh László, Karácsony Sándor, és a magyar orvostörténeti irodalomban Oláh Andor írt (8), ezen a téren már elég korán bekövetkezett, s attól kezdve a lenézett és üldözött „tsalárd tsikászok és békázók” nemébe tartozó pákászok, nadályosok (akikre azonban mégis szükség volt, s igénybe is vették szolgálataikat), éltek a maguk „lappongó” életét szinte napjainkig, majdnem változatlanul örökítvén ránk több száz év előtti tudásukat.

Lássuk ezeket a híradásukat:

„A piócaszedőkről még nem is beszéltem!

Amire fűben-fában nem termett orvosság, azt hajdan már csak a nadály hozhatta helyre! Minden ablakban ott állott a nadályos üveg, gyanús tisztaságú vizében tíz- tizenkét nadály nyújtózkodott. A piócákat *nadályos emberek* vagy *pákászok* fogdosták a rét *ombolyos vizében*, sőt fogni sem kellett, ő fogta az embert. Szükség is volt a piócákra, mert eleink bőségesen táplálkoztak, hússal ették a húst. A vérmességből eredő guta-ütés elhárítására csak az érvágás, pióca volt az orvosság!”

Szücs Sándor leírása szerint az egyik nagysárréti pákásznak, Bezeg Miskának „mint afféle nádasban élemedő *pákász-*

nak, egyik kezében gyékényszatyor volt, telve *hatékony gyógyfüvekkel*, a másikban *piócás kobaktök*” (10).

Herman Ottó ezt írja: „A pákászvilág idején az orvosi tudomány egy szentháromságnak hódolt: hashajtó, hánytató és vércsapolás. Az utolsónak révén érintkezett Aesculapius a pákással, mert a hova köpülőzéssel, érvágással hozzá nem fért, oda rakta a piócát; ez pedig a pákász birodalmában termett.

Hogy mikor volt a piócafogás ideje, ezt elmondta a pákász-család arculatja, mert akkor férj, feleség s minden fellelhető népség térdig beállott a cseret vizébe, arca feszült figyelmet árult el; volt ok reá: hogy megérezze rögtön a pióca csípését; vére árán szerezte — elhaloványodott” (11).

Még egy adat a Nagysárrétről, kb. a múlt század végéről: „A Gilányi sor másik oldalán selymes, sűrű fűzfák alatt folydogált a Pece-patak, a lótoszos, piócás, melegvízű Pece-patak . . . Ez a víz a váradi (nagyváradi) szegénység jötevője. Itt áztatják Szőlös alatt a Pece-patak iszapos medrében fáradt csontjaikat kereset nélküli napszámosok, megrokkant öregek fuvarosok és *egyéb törmelékei* a nyüzsgő, nyughatatlan városnak. Itt mossák rongyaikat a voraljai szegények, s ennek a *társadalmon kívüli* zagyva és színes *társadalomnak*, amelyet a cigánysor tarka színekben pompázó szép királynői élénkítenek, bölcse, tanítója, kuruzslója és jövendőmondója a *piócaember*. Hosszú, kiöregedett, visszeres lábú sárréti pákász. Elképesztő mocsári meséket tud a csökmői sárkányról, s gyógyszert minden földi nyavalyákra. *Beáll a vízbe kötésig, megtapossa az iszapot* és vár, amíg kicsit megszédül a vérveszteségtől. Akkor kilép a partra. Két lábszárán fürtösen lógnak az opálos, zöld piócák. Kövérek, eleven vérrel telített, jóllakott tömlők. „Mint a városi bankigazgatók» — mondja a piócaember, s lassan szedegeti le lábáról a tömérdek élősdit. Egy heti élet ára, mert az öreg patikusok jól fizetik a piócát.

— Sok életet mentett meg már ez a féreg — meséli az öreg piócás pákász. Sok kanonok, főbíró, földesúr nyakára ma is tchetnének egyptéhányat, hogy könnyítsünk a sűrű vérükön.

— A dűnyyögő hallgatóság sokkal radikálisabb gyógymódot ajánl...” (12)

Kiss Géza sem hagyja megemlítetlenül, a Dráva áradásainak, ártereinek hasznáról szólván:

..., Bujdosó halászok, akik rütök helön (rejtekhelyen) lerakott vorszák (varsa) után járnak. Itt két sütkő-gyerek (siheder) osztozik a rákon. Tekenyóst (teknősbéka) is visznek a csávába. Ott egy gödörből *piókat* meröget a *piókás-szüle*. Pénzért cserél az gazdát. Mikor vonul el innen ez a töménytelen víz? Soha ...” (13)

A XVII. század végén a XIX. század elején nyugaton (újra??!) divatba jött, kapós cikk lett a nadály. Franciaországban, főleg Broussais (1772—1830) és Bouilland (1796—1881) hatására használatát olyan túlzásba vitték, hogy 1829 és 1836 közötti években, csak a párisi kórházakban, évi 5—6 millió piócat használtak el (14), s ennek fő beszerzési helye Magyarország volt. (H. Bottenberg id. művében — 1936-ban! — azt írja, hogy Németországban alig néhány helyen fognak piócat, „die Züchtung erfolgt heute vorwiegend in Jugoslawien und Ungarn.”) (15, 16)

Hivatalos helyről rögtön tájékoztattak, milyen a magyarországi „vadászterület”. Az első tájékoztatást kérő utasítást (1833. december 3.) (17) csakhamar követi 1834. február 25-én az 5688. sz. helytartótanácsi rendelet. Ez, mivel ... „fertur, ut id vermium genus ... in aliis Provinciis Accidisse” (i. m. p. 638) és „ut ... omni tempore, et ubivis locorum, tamquam necessarium in premultis hominum morbis remedium praesto sint” (u. o.) — részletekbe menően rendelkezik a nadályok fogási idejéről és módjáról, a tenyészhelyek háborítatlanságának biztosításáról, a szállítás módjairól és eszközeiről, valamint a nadályok tárolásáról (18). Az év derekáig még két rendelet lát napvilágot a piócák ügyében, ezek ismételten felhívják a figyelmet az 5688. sz. rendelkezésre, és elrendelik a nadályok tenyésztését is (19).

Egyoldalú túlzás lenne elhallgatni, vagy tagadni ezeknek a rendeleteknek humánus szellemét. Az előbb idézett és itt idézendő rendeletrészlet a jozefinista államapparátus és szemlélet késői hírmondói:

„... ut articulus hic medicinalis pro gremialis publici usu, semper in sufficienti quantitate, iustoque praetio praesto sit” (20.)

Csak az volt a baja, hogy kívülről, felülről jött, szelleme idegen volt és főleg: nem számolt a magyarországi adottságokkal. Sem a lelkiekkel, sem a materiálisokkal. A rendelet p.o. előírja, hogy a nadályokat ősszel gyűjtsék, holott a hazai tapasztalatok szerint a derűs, meleg idő alkalmas nadályfogásra. Az ősz — a szeptember derekán jelentkező hideghullám miatt — nálunk gyűjtésre alkalmatlan idő. A mai nadályosok húsvét után kezdik gyűjteni a nadályokat, s főleg a rekkenő meleg, derűs nyári napokon csinálnak jó fogást.

Az idegen, felülről ránktukmált dolog a lelkekből a szokásos reakciót váltotta ki: visszahúzódást, rezisztálást. (Ha nem így lett volna, jó kereslet mellett ugyan miért kellett volna egy évben is háromszor is megismételni egy rendeletet, hacsak azért nem, mert mindegyik csak írott papír maradt?!). Ha bajt háritani, „kenni”, szabálytalanságot elkendőzni kellett, akkor a türkevei és karcagi előjáróság fel tudott küldeni Budára vagy Bécsbe akár egy szekérrakomány teknősbékát is (21), de mikor kiadják az ordret; gyűjteni és szállítani kell a piócat így és így, akkor azért se (22). Nem sok idő kellett hozzá, s a nadálykereskedők kiépítették nemzetközi kapcsolataikat: így jutott el a magyar pióca Amerikába és Algirba (23), Lássuk az egykori adatokat; Vámbéry Ármin írja visszaemlékezéseiben:

„... a korcsmát be kellett csukni ... és a kereset új neme váltotta fel a csaplárosságot: a *piócakereskedés*, amely úgyszólván családi üzletága volt a dunaszerdahelyi Fleischmann családnak (mostohaapja családjának). Igazabban szólva, nyomorúságos házalókereskedés volt biz ez. A Fleischmann testvérek *összevásárolták* a sok pióczát, melyet a *parasztok a környék töménytelen mocsarában gyűjtöltek* és szétválogatva eladogatták Felső-Magyarország gyógyszerházaiban. E szerint én is hamarosan megismerkedtem az üzlet minden csinja-binjával ... a család minden üdve és keserve a piócza kelendőségétől és árfolyamatól függött ... Magyarországon akkortájt (az 1830-as

évekről van szó!) még sűrűn rakták a piócat a beteg emberiségre, de mert a haladó orvosi tudomány ellene volt a vér minden csökkentésének, lassan-lassan kiment a divatból a piócza és abban az arányban, amint értéküket veszítették az állatok, nőttön nőtt a szegénység szüleim hajlékában” (24).

Az Orvosi Tár 1831. III. sz. 289. oldalán egy német folyóirat nyomán közli az alábbi tudósítást:

„Német és magyar országból még mindig igen sok nadály vitetik ki Franciaországba. Az e' czélra készült kocsik különösen vannak alkotva, 's 5—600 ezer (!!) nadály fér beléjük. A' vitel legjobban akkor történik, mikor hűs és nedves idő van: tehát tavasszal és ősszel. Sokszor öt hat illy szekér indul el egy hétben Franciaországba. Legujabban 8 000 nadály küldetett Párisból Algirba; sok megyen onnan Angliába 's éjszaki Amerikába is. Jelennen Párisban 10 nadálykereskedő van, kiknek mindegyike hetenként valami tíz ezer nadályt ad el; 's így egyedül Párisban esztendő által valami 5—600 ezer kél el. Adatnak súlyszáma: két kilógramm' (4 font 2 lat) ára 22 franktól gyakran egész 45-ig száll fel.”

A gyarmati jellegű kereskedelemre és nyersanyaggyártásra jellemző rablógazdálkodás (25) hamar éreztette hatását. A helytartótanács kiviteli tilalmat rendel el, és leír Csanád vármegyéhez is: nyomozza ki, hová lettek a „jó hírű” csanád-megyei piócák. A vármegye így számol be válaszában a pióca-kereskedelemtől (1834):

„A makói járásban a »piotza fogás és kereskedés«-t egyedül a püspöki uradalom határában gyakorolják, bérlője: Újhelyi Sámuel, aki 37 p. 30 kr. bért fizet a püspöknek. Vizes esztendőben sok van, száraz időben kevés, sőt nem is lehet találni. Néha 10—15 métermázsát is eladott Pesten Wurm, Lichtl nagykereskedőknek, hogy ezek kinek adják el, a bérlő nem tudja. Az ára különböző, ha kevés van, fontjáért egy p.-t is adnak, volt idő, mikor csak négy garast kapott. A nagylaki járás piócáit is szívesen vásárolták a pesti nagykereskedők, hol a bérlő Hermann Spiró és Fein Ábrahám voltak, akik vallomásuk szerint a nagylaki határban évente 24 mázsánál is többet összeszedtek, és valami Batt nevű francia kereskedőnek adták el

mázsáját 250 fr.-ért. *A minden évben való fogdosás nagyban hátrállatja kifejlődésöket.*” (26)

Nem vádol, nem átkozódik — csak közöl, leír, de megoldást sem javasol: passzív marad. (Ne kutassuk most, hogy valóban így volt-e ez, vagy pedig — valami rosszabbtól tartó — paraszti óvatosság festette sötétebbre a helyzetet, mint amilyen valójában volt. Elég az hozzá, hogy 1840-re Csanád vm.-ből a nagylaki határ kivételével kipusztultak a nadályok) (27). Ezután jött az újabb rólunk-nélkülünk intézkedés: a lecsapolás. Amit még a kereskedelem meghagyott — elvitte a gát, a csatorna: a pákász „öscinek birodalma, a Csíkország, lába alól mindinkább és mindenfelé fogytán van” — írja Herman Ottó (28).

A jelen. (A nadály gyűjtése, árusítása Hódmezővásárhelyen, Makón, Vésztőn, Szegeden, Kiskúndorozsmán, Nagykamaráson és Fehérgyarmaton).

A pákászok, nadályosok ismerték annyira terepüket, hogy még a nagy folyamszabályozási munkák után is megtalálták a maguk nadály-lelőhelyét. De ez már nem volt országos méretű, a maguk kevésbé felvilágot behálózó áruforgalom kiindulópontja. Szűk kis terület vevőkörét — egy városét, vagy néhány községét — elégítették és elégítik ki mindmáig. Módszereik az idő folyamán nem sokat változhattak, ezt bizonyítja az ország különböző részein gyűjtött adatok hasonlósága.

Kiss Lajos írja, hogy a „*vásárhelyi* híres vásároknak” „piócat a volt polgári fiuiskolánál, a kádárokkal szemben árultak, befőttes, széles szájú üvegben. A piócás gombot, tüt, cernát és gyűszűt is árult” (29). Bálint Nagy István pedig *Makó*(?) nadályosemberét említi:

„Még gyermekkoromból (ez kb. a múlt század utolsó évtizedeit jelenti) magam is emlékszem a piócaárusra, aki széles szájú, piócaaktól hemzsegő üveget zsinegre kötve kezében lóbálta s utcákon keresztül kiabálta: »Piócat vegyenek!« (30).

Vésztőn (Békés vm.) a ragadvány-, vagy csúfnevekkel megkülönböztetett számos Papp családban mindenféle felekezett akadt. Egy verekedős természetűt és családját „vérese Papp”-nak, a liszteskófa családját „lisztes Papp”-nak nevezték. Volt ott „kőrmös Papp”, „nehézpipájú Papp” s végül akadt egy

„nadályos Papp” is. Nagy Imréné, Varga Zsófi néni (a továbbiakban V. Zs.) így emlékezett meg róla (1961. aug.): . . . „nadályos Papp Bálint — az a sok nadályat fogta a Kérézsbe, árulta

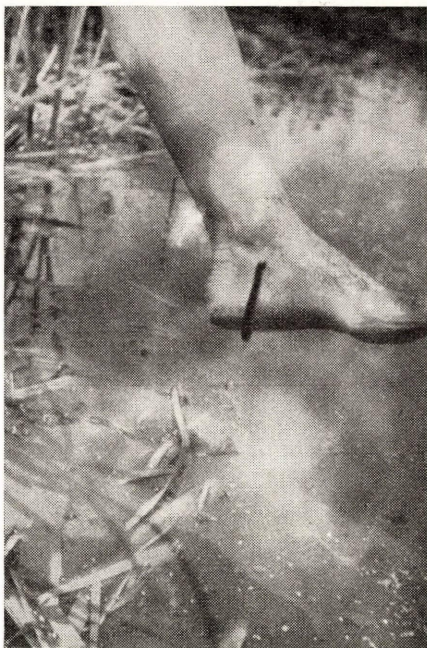
1. Sándor bácsi bekavarja a tisztás vizét

a piacon, meg házaknál. Má’ az sincs meg; (már) én is öregembernek ismertem az öreg nadályost. . . Itt vót nálunk (t. i. a vésztoi határban; volt egy ér), úgy hitták: Büdösér. Abba tanyáztak a rengeteg nadályok, meg madarak: líbuc, vadliba. Most nincsen má’ (az se), meg van semmisítve”.

Alighanem Pista bácsi, az okányi nadályos ember vehette át örökét. Hetipiacok alkalmával mindig lehetett hallani, amint

gozatomban foglalkozom velük). Egykor népes seregüknek két öreg hírmondója: Mári néni és Etel néni (Pintér Tamásné és Szántó Sándorné). Az egykori gabonapiacon, a szent István téri víztorony tövében minden szerdán és szombaton összegyűlő

2. „lóg a lábunkról ...”

hetipiac forgatagától kissé távolabb, a Vidra utcai sarok közelében hétről-hétre, esőben, hidegben, jó időben egyaránt megtaláljuk őket.

A XVIII. század végének Dorozsmájáról szólva ezt írja Sztriha (30/a): „ha vérmes volt valaki, piócat raktak rá a javasasszonyok. Még csak nem is kellett ezért a javasasszonyhoz

menni, mert minden házban tartottak üvegben piócat, mely a romlott, lusta vért kiszívta az erekből.²²

A Mars téri („rongypiac”) gyógynövényárusok egyikénél is láttam portékái között egy uborkásüvegben piócat (1955 őszén):

3. Fogságba kerülnek

Még egy szeged környéki adat Móránál (30/b): „nagy tél nagy havat jelent, a nagy hó sok vizet jelent, s a sok víz azt jelenti, hogy a tó bemászik a földekre, s aratás helyett majd szedhetik a piócat”...

Hasonló, időszaki jellegű pióca-lelőhelyről számol be *nagy-kamarási* (Békés vm.) adatszolgáltatóm is.

Az egykori Ecsedi-láp vidékén, *Fehérgyarmaton* is csak nadály-nak nevezik a jó piócát (adatszolgáltatóm a pióca szót Budapesten hallotta először). Ennek „barna cirkos (sic!!) meg fekete a háta”. A másik fajtát, a „lónadályt” gyógyításra nem is használják, mert egyetlen ilyen pióca ki tudná szívni egy ember minden vérét. A nadályos emberek a falu melletti mocsaras állóvízben fogták a nadályt kézzel, vagy lepkehálóhoz hasonló dróthálóval; házaknál és piacon árulták (a háború után 1–2 forintért „sokat adtak”) (N. T.).

A nadály használata

A nadály tipikus háziszser: mindenki maga alkalmazza (legfeljebb szomszéd vagy családtag segítségét veszi igénybe), s rendszerint nem javasember, hanem ismerősök, rokonok vagy a nadályosok kommandálására. Sőt egyik dorozsmai adatszolgáltatóm szerint „odabe’ (ti. a városban, a piacon) sok (vevőjük) mondja”:

— „Én má’ ha érzem, hogy bajom van, nem mék orvoshoz — gyüvök magukhoz piócáért, ha szédülök” (Sz. S.) (1. ábra).

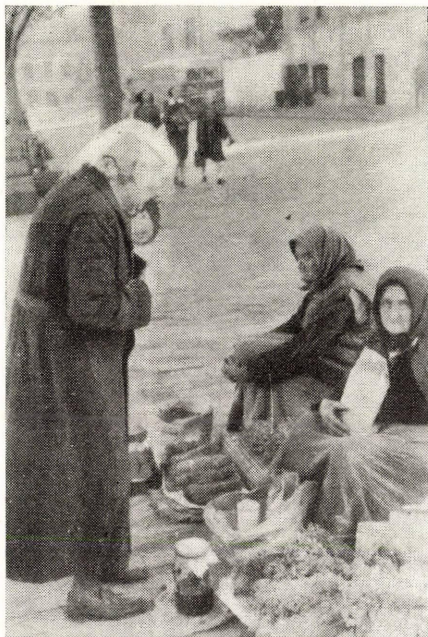
Használati módja és várt, ill. feltételezett terápiás hatása a különböző korokból (főleg a XVI—XVII. századig, de kisebb mértékben azután is) származott elemekkel gazdagodott primitív orvoslás szemléletéből érthető meg. Ez a szemlélet elsősorban (de nem kizárólagosan!): primitív, népi humorápatológia. Ennek megfelelően a nadály feladata: eltávolítani a bajt okozó „rossz vért”, „tört vért”, „összetört vért”, „fekete vért”, „sárvizet” (31). De használják fájdalomcsillapításra, egy XVI. századi adat szerint pedig hajnövesztésre is. Sőt, mint láttuk: a népi felfogás szerint betegség okozója is lehet (32).

„A nadályt *vír ellen* használták. Akinek *sok a vire*, vagy *rossz a vire*: a nadály azt szedi ki az emberből” (S. S. Vészto).

„Akinek szédül a feje, idős”, *»jaj, de nehéz a fejem, de szédülök»* mondja — annak oda a tarkójába, hátul ragasztják (a nadályt). Teleszítja magát az a piszkos pióca *fekete vérrel.*” (S. K. Vészto.)

„Az ugyan jó, az a nadály. Mikor nekem kiugrott a csigolyám (nyakcsigolya), (nem luxatio vertebrae cervicalis értendő, hanem valamilyen népi kórforma) beleragasztottuk (ti. a

nadályt) a nyakam bőrébe, kihúzta a *rossz vért*, azóta tudok dolgozni.” (Addig a fájdalomtól nem tudott.) (K. E. Vésztő.)

4. „Én má’ ha érzem, hogy bajom van, gyüvök magukhoz piócéért...”

„Akinek *nagy a vérnyomása*, (az) ide a tarkójára, (meg) akinek a *lába, dereka fáj*: nadályt raggatnak rá. (Addig van rajta), amíg magától le nem esik. (Állatnak) mikor megdagad a lába, meg van erőltetve: vagy nadályt eresztenek bele, vagy megerelek. A szügyibe szokták ragasztani a nadalyat (sic!). Meg van olyan *vérmes* (ember), az is használja.” (V. Zs. Vésztő.)

A vésztoi fehér lábú Szabó Lajosné, Török Julcsa néném mesélte, hogy *fájós lábára* nadályokat ragasztott, „az kiszijja a rossz vért”, pedig valójában az a baja, hogy 65 éves. (T. J. Vészto.)

„Vannak olyan idős családok, sűrű a vére, nem tudják kivenni, (nem lehet) eret vágni rajta. Kis pohárral odateszik, mikor jólakott, leesik magától. (Van) aki ajnározza — van aki elhajtja, aszondja, ő nem vergődik vele — kicsi sót tesz az orrához, (bedobja egy vízzel telt lavórba) már okádja kifelé. Tiszta lavórba meglátja: ha tiszta szép piros (a vére, amit a pióca kiokádik), akkor egészséges, ha sűrű *fekele a vér*, akkor beteg. (Utána) megmossa tiszta vízbe. Tegye üvegebe, kösse le ruhával.” (P. T. Dorozsma.)

Nagykamaráson visszeres csomóra, vagy vizenyőtől duzzadt lábra rakják. Amikor leesett, még mindig szivárgott utána a „*törtvér*” vagy a „*sárvíz*”. Ha pedig „*a sárvíz a májára ment*”, „*elfutotta a máját a sárvíz*”, akkor 6—8 piócat tettek a májtájékra: „oda, ahol feszül”, „ahol az a kemény van”. *Fejfájás, szédülés* esetén, vagy ha valakit „*meg akar ütni a guta*”, a nyakába ragasztják. (Sz. E. Nagykamárás).

A teljesség kedvéért idézem Berde saját gyűjtéséből származó adatait (33) és Csüry Szamosháti Szótárának egy adatát (idézi: Berde, i. m. p. 170):

„A Hajdúságban azt tartják, hogy piócat »felragasztani« csak szép, tiszta időben tanácsos, mert szeles, borús időben nem is tapad meg jól, de még ha fel is ragad, többet árt, mint használ. — A nyírségi Barnácz néni szerint a gerincre és az oldalbordákra nem szabad nadályt tenni. Az oldalbordák közt van az embernek egy olyan kis tüdeje, mint a tyúknak. Ha abból kiszívja a vért a nadály, nem lesz az illetőnek több nyála, és el is pusztul nem-sokára. *Fejfájás* esetén a nyakszirt két gumójára kell rakni. Ahol *véraláfutás* van, oda is jó nadályt tenni. A Szamosháton, ha valamely testrész *megdagad, támadás kél rajta*, vagy valakinek »*megmered a nyaka*«, nadályt ragasztanak rá, hogy szívja ki a rossz vért.”

A nádály természetrajza

Rendszertana (34):

Phylum: *Vermes*. — Classis: *Annulata* (Annelida). — Ordo: *Hirudinea* — Familia:

I. *Rhyncobdellidae* — Subfamilia: *Ichthyobdellidae* — Genus:

Piscicola

Clepsinidae

Clepsine

II. *Gnathobdellidae*

Nephelidae

Nephelis

Hirudinidae

Aulastoma

Hirudo

A számos magyarországi piócafaj közül egyesek *darabos táplálék*-kal élnek (*Nephelis*, *Aulastoma*), míg pl. a *Hirudo*, *Haemadipsa* fajok a darabos táplálékról áttértek a cseppfolyósra: *gerincesek véérére*, s szájszerveik ennek megfelelően átalakultak.

A csekély számú idézett forrásmunka az orvosi piócat különböző néven (*Hirudo* off., *H. med. stb.*) említi, pontos rendszertani meghatározás azonban egy esetben sem történt. Ismerve a magyarországi piócafajok nagy számát, enélkül felelőtlenség lett volna bármilyen zoológiai fajmegjelölést használni (esetleg csak olyan alapon, hogy „felragad” — „nem ragad fel”). Ezért használtam következetesen az országszerte ismert két népi megjelölést: nádály, lónádály (valószínű, hogy mindegyik mögött több különböző zoológiai species rejtőzik). A változékonyság és a változatok száma olyan nagy, hogy Apáthy az összes közép-európai *Haemopsis* és *Hirudo* alakot egy fajba, a *Hirudo medicinalis*ba sorolja, s ezenbelül legfőljebb varietásokat különböztet meg.

Apáthy írja, hogy a rendszertanban lópiócának nevezett *Aulastomák* „nem bírják a melegvéreűek bőrét átharapni, vért sohasem szívznak” (35).

Testük két végén levő korong közül az elülső a szívó, a hátsó a tapadó korong. Az „úszást minden pióca egyformán végzi: a test lehető leghosszabbra kinyúlik. . . a lehető legnagyobb mértékben vízszintesen ellapul, és a vizet le-föl, elől-ról-hátra kigyózdó mozgással, függélyesen csapja. A piócák fajsúlya a vizénél mindig jóval nagyobb, erős izommunkájukba kerül, hogy magokat

a vízben fönntarthatassák. és pihenés végeft mindig valamely szilárd testen kell megtapadniok” (36).

Nadály az orvostudományban

Az ókortól kezdve napjainkig Európában és Keleten egyaránt szinte minden időben használták, de egyes korszakokban különösen kedvelt gyógyeljárás volt. Már a Susrutában találunk utasítást arra, hogy ha a pióca nem hagyja abba a szívást, s azt akarjuk, hogy leessen, akkor mézet vagy sót kell kenni a szívókájára (36/a). Fritz Lickint a pióca kúrát perzsa eredetűnek véli, majd azt írja, hogy a piócát az európai orvoslásban elsőnek említő Hippokratész még parazitának, és nem gyógyítónak tartotta (36/b). Lokális vérelvonásra rendszeresen valószínűleg Kolophoni Nikander (i. e. 200—130) használta először. A középkorban, majd utána a XVIII. végén — XIX. század elején jött ismét „divatba”, főleg Franciaországban, Broussais és Bouillard kezdeményezésé nyomán. Az aszepszis korában száműzték az orvostudományból, de „a népi orvoslásban, a fürdők, füves-asszonyok, gyógykovácsok és természetgyógyászok fegyvertárában átvészelt” (37), egészen a humorálpatólogiai szemlélet előretöréséig. Ennek következtében a piócakezelés ismét elfoglalta helyét a hivatalos orvostudomány fegyvertárában: a németországi patikákban pl. a 30-as évek táján fokozatosan, évről évre nőtt az eladott piócák száma (38). Megindult a hatóanyag utáni kutatás is. Legfontosabb hatóanyagát, a hirudint Haycraft fedezte fel 1884-ben, Franz állította elő (1903, Göttingen), hatásmechanizmusát véglegesen Markwardt tisztázta (1956).

A hirudin kb. 20 000-es molekulatömegű polypeptid, mely a véralvadás kemizmusában fontos thrombinnal stöchiometrikus arányban egyesülve, komplex vegyületet képez, s így a thrombin hatását meggátolja (39).

Valószínűleg azonban más hatóanyagok is szerepelnek a piócamarásnál, éspedig:

egy fájdalomcsillapító hatású (Langenhager, 40) ezért nem fáj a piócamarás helye;

egy, a histaminhoz hasonló, az ún. „H” anyagokkal rokon vegyület (Lindemann, 41). Az utóvérzést (vérbőség és értágulat

a kapillarisok megzavart reflexmechanizmusa és a subpapillaris plexus tágassága miatt), valamint a piócaesípés lymphagóg hatását erre vezetik vissza.

A piócamarás eddig ismert hatásai:

Általános hatás: más és nagyobb, mint amit ugyanilyen mennyiségű vér lebocsátása alkalmával észlelhetünk (42). Ezt a megfelelő Head zónából kiinduló reflexszekkel magyarázzák (43). Brück (43) és Bach (49/a) szerint vizelethajtó hatása is van. Ezekhez járul még komplex

helyi hatása is. Ennek tényezői: alvadás gátlása, további thrombusképződés megakadályozása, javul a nyirokkeringés (ennek következtében a vénás és collateralis keringés is), s evvel javul a sejtlégzés; fertőző anyagok, toxinok gyorsabban elszállítódnak, gyorsabb a felszívódás. Sőt, a piócákon, ill. piócákban élősködő, a subtilis csoportba tartozó ún. pióca bacillusok kifejezetten gátolják a gennykeltő staphylococcusok növekedését (47/a); fokozódik a fehérvérsejtek fagocitáló képessége (44); nő a serum baktericid hatása (45); érgörcsoldó hatás; fájdalomcsillapító hatás; ún. nem specifikus ingertherapiás hatás („helyi áthangolás”).

Ebből következik aránylag tág alkalmazási területe (46):

a) minden akut és krónikus gyulladási folyamat: phlegmone, beolvadás nélküli gyulladási infiltrátumok; endo-, myo- és pericarditis, pleuritis, pneumonia, cholecystitis, parametritis, mastoiditis, bursitis, ekzema, csont és ízületi tbc.

b) pangással járó állapotok: thrombosis, thrombophlebitis (46/a), venectasia, varicositas és ulcus cruris, májpangás, decompensációval járó májzár (Eppinger, Haynal [46/b], Hetényi G., Issekutz [46/c]), transplantátumokban fellépő pangás [47]).

c) érszpaszusok: migrén, angina pectoris, dysmenorrhoea, hypertonia.

d) egyéb: lumbago („Hexenschuss”), ischias, trigeminus neuralgia, myalgia (47/a), apoplexia, nedves és száraz gangraena; minden olyan eset, ahol venasectio nem végezhető el; priapismus (48), övsömör (49); terhességi, szülési és szülés utáni eklampsia (49/a), s végül: hastífusz. Ez utóbbi megbetegedésnél egy francia szerző, V. Dias alkalmazta jó eredménnyel (50).

Az antibiotikus éra előtt tizedére csökkentette a tífusz mortalitását. Egymást követő napokon a regio mastoideára (fültő), a Petit-féle háromszögre, a regio hepaticára (májtajék), s végül a regio perianalisra (végbélnyílás környéke) tett 4—4 piócat. (Vö. az első három helyet a népi piócafelrakás klasszikus helyeivel, és a Head zónákkal [43].)

Több szerző határozottan kiemeli, hogy fertőzésveszély a pióca alkalmazásakor gyakorlatilag nincsen (40, 47, 15 és 51). A terápiás hatás szempontjából igen lényegesnek tartják a bőséges (6—10 órági tartó) utóvérzés biztosítását (43, 47).

Az 1950-es évek óta a piócakezelést kezdi kiszorítani a Hirudoid kenőcs használata. A legújabb klinikai és kísérleti adatok java része is erre vonatkozik. A kenőcs hatóanyaga az előállító cég (Luitpold-Werk, München [5. ábra]) és a szerzők java része szerint a pióca megfelelő szervéből nyert heparinoid. G. Chyla viszont azt írja (52), hogy a Hirudoid kenőcs hatóanyaga nem azonos a pióca-nyál hatóanyagával. A Hirudoid használhatósága több, a piócamaráséhoz hasonló tényező együttes hatásából adódik. Ezenkívül még diagnosztikus célra is használják a hirudint: a véralvadás zavarainak kimutatására (ún. hirudin tolerancia-test [61]).

Hasonlítsuk végül össze a pióca és a pióca, ill. hirudoid népi és „hivatalos” alkalmazási, indikációs területét:

szédül, öreg, feje fáj, vérmes,
magas vérnyomás, sűrű a vére,
kövér, fenyegető agyvérzés

véraláfutás, „rossz vér”, daganat,
„támadás”

vérelbocsátás, apoplexia,
hypertonia

haematoma, gyulladás, panaritium,
paronychia, phlegmone

HIRUDOID

**A pióca-therápia alapján ható
standardizált szervkészítmény
kenőcs alakban**

5. Hirudoid címke

megmered a nyaka, dereka fáj, lumbago, rándulás, zúzódás,
vállá fáj, „sciatica”, „oda i schias, myalgia, fájdalom-
ragassza, ahol fáj”, fájós láb, csillapító hatás, varix
dagadt láb, „keznek awagy labnak dagadasarol”

dagadt májra
népi diagnosztika

máj pangás, májzár oldása

Befejezés

Ezek után, azt hiszem, nehéz a „tudatlan parasztok kuruzslásairól” beszélni, és el nem ismerni, hogy az orvostudomány sokat tanult (és tanulhat ma is) a primitív (népi) orvoslástól, ill. fordítva: hogy a mindenkori orvostudomány kisebb vagy nagyobb mértékben (koronként változva) hat a primitív orvoslásra, tehát az nem valami megmerevedett, fejlődésképtelen disciplina. Mindig kész a befogadásra, ha megfelelő *módon kapja*, ha az új elem *szervesen* bele és rá tud épülni eddigi kultúrájára.

Adatszolgáltatók:

Vésztő

V. Zs. Nagy Imréné, Varga Zsófia, sz. 1886.

V. S. Varga Sándor, V. Zs. öccse, sz. 1896., mh. 1962. jún.

K. E. Varga Sándorné, ringyó Kaszai Eszter, sz. 1901.

S. S. Simcsik Sándor, sz. 1884.

S. K. Sotus Károlyné, ? Teréz, sz. 1882.

T. J. fehérlábú Szabó Lajosné, Török Julesa, sz. 1889.

Kiskundorozsma

P. T. Pintér Tamásné, Gyémánt Mária, sz. 1871.

Sz. S. Szántó Sándorné, ? Etel, sz. 1871.

Nagykamarás

Sz. E. dr. Szabó Erzsébet, sz. 1935. (Gyűjtés helye: Budapest, 1961. dec.)

Fehérgyarmat

N. T. Nagy Tiborné, sz. 1937. (Gyűjtés helye: Budapest, 1962. jan.)

Idézett és felhasznált irodalom

1. *Erdélyi József* szerint a nadály szó etymológiája: Okány, Ladány, Nadány helynevek (és a Nadányi családnév) jelentése: sármező, ahol ladikkal járnak, a ladikot rúddal tolják. Nadály = csónaktoló rúd. A pióca: rúdféreg, rúd alakú féreg. A pióca szó ugyanezt jelenti: pi = kicsi, pióng = kicsi rúd. rudacska. (Erdélyi József: Árdeli szép dold, Bp. 1942. p. 9. és szóbeli közlés.)
2. *Varjas Béla*: XVI. századi magyar orvosi könyv, Kolozsvár, 1943, p. 406 (vö. uo. p. 582.)
3. uo. 448.
- 3/a *Pápai Páriz Ferenc*: Pax corporis, 1774-es kiadás, p. 265.
4. *Takáts Sándor*: Régi magyar asszonyok. Batthyányné, Zrínyi Dorica című fejezetben, p. 138. Idézve a körmendi ltr. Missiles anyagából.
5. A pi-ti „iszik” frequentatív pija-származékának -va képzős alakja. Az -ica és -bka deminutív képzők. Kniezsa I.: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp. 1955. p. 422–23.
6. *Szamota I.*: A Marmelius-féle latin–magyar szójegyzék, 1533-ból, Bp. 1896. p. 19.
7.l. pl. *Győrffy I.*: Nagykúnsági krónika (III.) Bp. 1955. p.52.
8. *Németh L.*: Magyarság és Európa, Karácsony Sándor: A magyar észjárás, uő.: Ocsúdó magyarság, Oláh Andor: A természet szolgái (kézirat).
9. *Győrffy i. m.* p. 64.
10. *Szűcs Sándor*: Ludas Matyi cimborái, p. 5. (Jászkúnsági füzetek).
11. *Hernan Ottó*: A magyar halászat könyve. Bp. 1887. p. 474.
12. *Dutka Ákos*: A Holnap városa. Bp. 1955. p. 29–30.
13. *Kiss Géza*: Ormánység Bp. 1937. p. 56.

14. *H. Bottenberg*: Biologische Therapie des praktischen Arztes. München, 1936. p. 235. skk.
15. Uo.
16. *Bálint Nagy István*: Kolerajárványok Csanád megyében, Makó 1928. c. művében írja (p. 79): „A nem foltos hasú magyar piócát (Hirudo off.) európaszerte keresték a piócaárusok”. (Piócaárusok alatt itt kereskedők, „vizszonteladók” értendők, nem a nadályosok !
17. *Concl. Conc. No. 33, 382.* Budae, die 3 Decemb. 1883. Idézi: Linzbauer: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tom. III. Sectio IV. p. 622. 3166. sz. alatt.
18. *Concl. Cons. No. 5688.* Id. Linzbauer, uo. p. 638.
19. 1834. júl. 29. No. 21,559. Id. Linzbauer, uo. p. 661 és 1834 szept. 16-án, No. 26,321, uo. p. 670.
20. uo. p. 661.
21. *Győrffy* i. m. p. 53. és 64.: „A karcagi templom építésében elkövetett szabálytalanságot pedig előljáró uraimék Bécsben 1743-ban egy szekér tekenős békával igazították helyre!”
22. Visszahúzóadásuk és az árunak idegen kereskedők kezébe jutásának másik okát Győrffy említi (i. m. p. 65.): „... a városok gyakran szorongatták a pákászokat vidra és nyérc bőrökért. A család pákászok azonban inkább eladták a görögnek vagy a zsidónak, mintsem hogy beadják a tanácsnak; okulván Bornemissa János türkevi pákász példáján, kitől két vidrát vett meg a tanács tizennégy máriáson, de a pénzt nem fizette ki, hanem a restanciák ejében visszatartotta.”
23. Azt hiszem, egyetlen értelmes ember nem fogja ezt antiszemita kijelentésnek tartani. Mint mindig, ez esetben is kettőn áll a vásár: az egyik félreállt az útból, — a másik megragadta a kínálkozó alkalmat.
24. *Vámbéry Ármin*: Küzdelmeim. Bp. 1905. p. 10.
25. Erre vonatkozólag l. Linzbauer i. m. 638. old. közölt rendelet egy részét : „... innotuit tamen eum vermium speciem recentione tempore, quo tamquam *Commercii articulus*, ad externas oras in majori quantitate evehi coepit, hic et ibi iam *minuiratione*, ut questores requisitam hujus articuli quantitatem conquirere amplius vix possint ...”
26. Csanád vm. Ltr. 360,392/1834. Id. Bálint Nagy i. m. p. 79—80.
27. uo.
28. i. m. p. 474.
29. *Kiss Lajos*: Vásárhelyi híres vásárok. Szeged, 1956, p. 61.

30. i. m. p. 79.

30/a *Sztriha Kálmán*: Kiskúndorozsma története. Kkdorozsma, 1937. p. 99.

30/b *Móra F.*: Ének a búzamezőkről. Lantos, 1927. I. p. 49.

31. *Oláh A.*: i. m. p. 82 skk.

32. l. 131. old. és 4. sz. jegyzet. A népi — és primitív — orvoslásban gyakran találkozunk avval, hogy a „kór”-ok és a „gyógyító tényező” valamilyen — *mágikus* — kapcsolatban vannak egymással. Ezt a kapcsolatot fejezi ki pl. az „ami elrontotta, meggyógyítja”, vagy az ismertebb „ebharapást szőrivel” szólás. (Nemcsak szólás, hanem gyógy mód is: pl. Vésztőn a kutyaharapás egyik gyógy módja: amely kutya megharapta, annak a szőriből vesznek, elégetik, és a hamujával bekenik a harapás helyét.) Utóbbi esetben a kapcsolat evidens, máskor bonyolultabb. A basaliomat (egy bőrrák féleség) sokhelyt nevezik (rák)fenének. A „fene” — mint ismeretes — a *farkas* egyik neve. A rákfene gyógyítása pedig igen sokhelyt *farkasalma* (*Aristolochia clematitis* L.) főzettel történik. Vagy például a hideglelést nevezik „disznóhideg”-nek is. Gyógy módja (Vésztő): a disznó vályújából (a vályúba tett tányérból) kell enni. Ez a szemlélet abban is kifejezésre jut, hogy a primitív felfogás szerint a javasnak, sámánnak stb. rendszerint kettős: gyógyító és rontó hatalma van.

De megtaláljuk azt a felfogást is, mely egyes belegségeket bizonyos, a testbe jutott állatoknak tulajdonít. Az ország-szerte ismert vízbornyú és gyomorba bújt kígyó hiedelmét nem is említve, csak néhány ritkább adatot sorolok fel ennek igazolására. *Béka* — ha Vésztőn a gyerekek takony lóg az orrából, így szólnak rá: „A béka lába kukucskál itt ki, fiam.” *Kutya*: vésztői hiedelem szerint, akit a veszett kutya megmart, abban kilenc kis kutyakölyök támad. Győrffy említ egy esetet (i. m. p. 127—28.), amikor valakinek „*priücsök*” volt a fejében, s emiatt orvosolták. S végül egy adat a vogul folklórból: a kisgyerek hasában lévő (ill. oda került) *tetű* a gyermek halálát okozta. (Az asszony unokája, Vogul népmesék, p. 95.)

33. *Berde Károly*: A magyar nép dermatológiája. Bp. 1940. p. 170.

34. *Apáthy István*: A magyarországi piócák faunája. Math. és term. tud. közl. 22. kötet. 1888.

35. uo. 327.

36. uo. p. 338.
- 36/a *Fritz Lickint*: Organismotherapie. G. Fischer, Jena, 1953. p. 27—29.
- 36/b uo.
37. Bottenberg, id. hely.
38. uo.
39. *F. Markwardt*: Untersuchungen über Hirudin. Arch. exp. Path. u. Pharm. 228, 220, 1956.
40. *id. Turcsányi*: Thrombophlebitis kezelése piócával. Gyógyászat, 1940, 80, 261.
41. *A. Lindemann*: Das Verhalten der Kapillaren in der Umgebung des Blutegelbisses. Arch. exp. Path. u. Pharm. 193, 480, 1939.
42. *Turcsányi* i. m.
43. *Fr. Brück*: Die Ersatzbehandlungen des Aderlasses. Wien. med. Wschr. 93, 422, 1943.
44. *Ledoux* (1895); *Bose és Delezenné* (1896). *Id. Bottenberg* i. m.
45. uo. és *V. Dias*: Le traitement des formes ataxo-adiynamiques de la fièvre typhoïde. Presse Médicale. 48, 76, 1940.
46. Főleg *Brück* és *Bottenberg* id. munkái nyomán.
- 46/a *Haynal*: Szív és vérerek betegségei. 1938. p. 437.: (Thrombophlebitis esetén) „igen bevált a rögös gyűjtőér feletti bőrterület piócázása”.
- 46/b uo. p. 324.
- 46/c *Issekutz*: Gyógyszertan, II., p. 480.
47. *M. Derganc, F. Zdravic*: Venous congestion of flaps treated by application of leeches. Br. J. Plastic Surgery, 1960. 13, 187.
- 47/a *Liselotte Oberheid*: Ueber Blutegelbehandlung. Münch. Med. Wschr. 87, 942, 1940.
48. *Zubritskij*: (On the treatment of priapism with leeches.) Urologija, 1960, 25. 61.
49. *Nebel*: (Experiences with the treatment of herpes zoster.) (Hippokratész, 30, 789. 1959.)
- 49/a *E. Bach*: Zur Therapie der Eklampsie. Münch. med. Wschr. 89, 442, 1942.
50. *Dias*, loco citato.
51. *Ascner*, id. *Turcsányi* i. m.
52. *G. Chyla*: Klinische und experimentelle Erfahrungen mit Hirudoid. Dtsch. Med. Wschr. 1954., 9, 327.
- 52/a *F. Holz knecht*: Klinische und experimentelle Erfahrungen mit der Hirudoidsable. Schw. med. Wschr. 84, 254, 1954.

53. *H. Zimmerli*: Hirudoid prophylaxe im Wochenbett. *Praxis* 15, 368, 1960
  54. *V. Klare, W. Kurg*: Über Phonophoresebehandlung mit Hirudoid. *W. Med. Wschr.* 1960, 35, 701.
  55. *Th. Vetterlein*: Zur Therapie mit Hirudoidsable bei Pleuritiden und sonstigen Ergüssen der Thorax. *Münch. Med. Wschr.* 1956, 29, 981.
  56. *H. Piacenza, H. Michel*: Beitrag zur konservativen Behandlung der Pleuritis. *Medizinische*, 1956. 933.
  57. *Kl. Kracke*: Hämatombehandlung in den chirurgischen Praxis. *Med. Klin.*, 1954, 49, 890.
  58. *K. Auinger*: Erfahrungsbericht über die Nachbehandlung von Strumaresektionen mit Hirudoid. *Klinische Med. (Wien)* 1, 1960, 31.
  59. *I. Wobbe*: Klinische Erfahrungen über die perkutane Therapie des varikösen Symptomenkomplexes in Gynäkologie und Geburtshilfe. *Wien. Med. Wschr.* 1956, 38/9., 828.
  60. *K. G. Eysholdt*: Hirudoid in klinischer Anwendung. *Med. Klin.* 1954, 49, 148.
  61. *F. Markwardt*: Der Hirudintoleranztest. *Kl. Wschr.* 1959, 21, 1142.
- G. Wenzel*: Beiträge zur Diagnostik der Blutgerinnungsstörungen und zur Überwachung der Antikoagulantientherapie mit Hilfe von Hirudin. *Das deutsche Gesundheitswesen.* 1961, 16, 2193.

Bálint Sándor: Szegedi szótár

Bárzsi Géza: Szófejtő szótár

Finály Henrik: A besztercei szószedet. Bp. 1892.

Komáromy A.: A magyarországi boszorkányperek oklevéltára, Bp. 1910.

Szamota I.: A schlägli magyar szójegyzék. Bp. 1894.

Szamota—Zolnai: Oklevélszótár

Szarvas—Simonyi: Nyelvtörténeti szótár

Szinnyei J.: Magyar tájszótár